

Cyprian Rogowski

# LEKSYKON

## PEDAGOGIKI RELIGII

podstawy – koncepcje – perspektywy



dlitewne pobudzają wiernych do osobistej modlitwy jako odpowiedzi na usłyszane słowa.

Pozaliturgiczne modlitwy Kościoła, zakorzenione w pobożności wiernych, takie jak różaniec, litanie, droga krzyżowa, zachowując zawsze eklezjalny charakter, wprowadzają modlących się w rzeczywistość określonej tajemnicy wiary i pomagają im dostrzec nadprzyrodzony sens, wartość i cel ziemskiej egzystencji.

W wychowaniu do modlitwy należy wskazać na znaczenie pism autorów, których Kościół uznaje za świętych. Lektura dzieł duchowych przedstawiających teologię i metodologię modlitwy (np. *Droga doskonałości* i *Twierdza wewnętrzna* św. Teresy od Jezusa [1515–1582], *Droga na górę Karmel* św. Jana od Krzyża [1542–1591], *Ćwiczenia duchowne* św. Ignacego z Loyoli [1491–1556], *Filotea* św. Franciszka Salezego [1567–1622]) pomaga pogłębić wiedzę na temat istoty, metod, znaczenia i wartości modlitwy. Świadectwo intensywnego życia duchowego wymienionych autorów pobudza do głębszej aktywności duchowej, objawiającej się m.in. w modlitwie wytrwałej i systematycznej.

Wychowanie do modlitwy stanowi szczególną pomoc we wszechstronnym i całkowitym rozwoju człowieka, który poddany prawom dojrzewania biologicznego, psychicznego, społecznego, kulturowego i duchowego odkrywa w sobie coraz głębsze pragnienia i potrzeby, których ani on sam, ani nikt inny poza Bogiem nie jest w stanie zaspokoić. W tym aspekcie definicja człowieka jako *homo sapiens* wydaje się ograniczająca i niewystarczająca. Człowiek staje się *homo orans*, który czci Boga, nawiązuje z Nim dialog i przybliża się do źródła i celu swojej egzystencji. Modlitwa, będąc istotnym i życiodajnym elementem duchowości, kształtuje i inspiruje myśl i działanie osoby ludzkiej, udoskonala naukę i pracę, uświęca relacje i obyczaje społeczne. Współcześnie modlitwa stanowi wyzwanie dla wielu. Obserwuje się kryzys modlitwy, przejawiający się w postawach: nie mam czasu na modlitwę; nie odczuwam potrzeby modlitwy; nie potrafię się modlić. Jednocześnie obserwuje się również autentyczne pragnienie modlitwy, objawiające się m.in. poszukiwaniem nauczycieli i mistrzów. Niewątpliwą wartością modlitwy jest imperatywem wzywającym do odpowiedzialnego kształtowania formacji duchowej, aby za jej

pośrednictwem pomagać w odkrywaniu sensu i wartości modlitwy tym, którzy się nie modlą, zaś tym, którzy powinni i pragną się modlić, pomagać w przeżywaniu modlitwy odpowiednio do etapów osiągnięcia dojrzałości duchowej.

Zob. też: Cisza i medytacja; Medytacja.

**Lit.:** Bisi M., *Formazione all'interiorità e alla consapevolezza*, Roma 1999; Bovis A. de, Sagne J.-C., *Prière*, w: *Dictionnaire de spiritualité, ascétique et mystique*, XII/2, s. 2324-2328, 2339-2347; Costa M., *Voce tra due silenzi*, Bologna 1998; Guerra A., *Crisis de la oración personal en un mundo secularizado*, „Revista de Espiritualidad” 29(1970), s. 4-47; Jehle E., *Gebetserziehung*, w: *Lexikon der Pädagogik der Gegenwart*, Freiburg i.Br. 1930, s. 860-862; Stala J. (red.), *Katechetyka szczegółowa*, Tarnów 2003; *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 1994; Kosicki G., *Divine Mercys's Prescription for Spiritual Health*, Stockbridge 2000; Nowak M., Ożóg T., Rynio A., *W trosce o integralne wychowanie*, Lublin 2003; Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2004; Ruiz F., *La vie dello Spirito*, Bologna 1999; Solak A., *Człowiek i jego wychowanie*, Tarnów 2001.

Tadeusz Marcinkowski

**WYCHOWANIE DO POKOJU.** Przyjmując, że na wszystkich płaszczyznach społecznych (mikro, mezzo i makro) współzycie jest określane przez konfliktowe sytuacje, konfliktowe układy i konfliktogenne czynniki, wychowanie do pokoju stawia sobie za cel takie współzycie, które w znacznym stopniu jest wolne od interakcji i struktur naznaczonych przemocą. W swoim wariancie, który jest zorientowany na wartości chrześcijańskie i nimi motywowany, wychowanie do pokoju zasadza się na Jezusowej perspektywie królestwa Bożego, która z jednej strony obejmuje różne wyobrażenia o pokoju, a z drugiej przewyższa je w sensie eschatologicznym (pokój, podobnie „królestwo Boże”, wymyka się wszelkim antycypującym próbom jego zdefiniowania). Właściwą podstawą wychowania do pokoju jest niepodzielne zaufanie do Boga jako Trzeciej Mocy wprowadzającej *shalom* (pośredniczącej między stronami konfliktu), co prowadzi do podstawowego założenia, że pokój jest darem Boga.

1. Problematyka związana z pojęciem pokoju. Przez wychowanie do pokoju rozumie się praktykę związaną z działaniami pokojowymi, natomiast przez pedagogikę do poko-

ju – interdyscyplinarną refleksję naukową nad tą praktyką. Związek między pokojem i wychowaniem nie jest jednak bezproblemowy, ponieważ pokój implikuje stosunki egalitarne, a wychowanie – hierarchiczne. Wychowanie do pokoju jest w dzisiejszych czasach czymś więcej niż tylko podjętą z pobudek indywidualno-etycznych względnie usposobieniowo-etycznych próbą skłonienia jednostki do osobistego umiłowania pokoju i gotowości do pokoju, lecz także wyrazem społeczno-krytycznego, strukturalnego przedsięwzięcia podjętego z pobudek społeczno-etycznych względnie odpowiedzialno-etycznych; wychowanie do pokoju (jako tzw. krytyczne wychowanie do pokoju) ma na uwadze nie tylko wolne od przemocy działania jednostki (interakcje), lecz także wolne od przemocy relacje (struktury). Z tego powodu wychowanie do pokoju ma m.in. wymiar zarówno ekonomiczny (sprawiedliwość), jak i ekologiczny (zachowanie stworzenia) (por. ruch Konziliarer Prozess). Wychowanie do radzenia sobie z agresją względnie do rozwiązywania konfliktów cechuje się (minimalistycznymi) próbami powstrzymania odśrodkowych rozwojów i zachowania wspólnoty oraz społeczeństwa przed popadnięciem w wszystko niszczący chaos, natomiast wychowanie do pokoju jest kwintesencją prób kształtowania w sposób wolny od przemocy współżycia we wspólnocie i społeczeństwie w perspektywie eschatologicznie otwartego *optimum* i dlatego jest określane nie tylko przyczynowo, lecz również intencjonalnie. Wychowanie do pokoju permanentnie dążąc do wciąż jeszcze nie osiągniętego, wielowymiarowego współżycia wolnego od przemocy, stara się przekonywać, że temu celowi – całkowicie w duchu nauki o wolności od przemocy – odpowiada jedynie droga wytyczana przez wolność od przemocy. Postulowana w wychowaniu do pokoju wolność od przemocy jest zatem uzasadniona procesualnie.

2. Obszary działania wychowania do pokoju. Problem, związany z pojęciem pokoju, a tym samym z pojęciem wychowania do pokoju, polega na wytyczeniu granic (względnie rozgraniczeniu) treści tego wszystkiego, co się rozumie przez pokój. Ponieważ z perspektywy pokoju można krytycznie analizować prawie każdą sytuację i każdy układ i w konsekwencji pojęcie pokoju może być rozumiane i stosowane

jako wszystko mówiące, a przez to zarazem jako nie mówiące pojęcie ogólne, przeto pojęciu pokoju zagrażają (wzrastająca) rezerwa względnie wstrzeźliwość w zakresie dokładnego określenia obszarów problemowych, takich jak: społeczne nauczanie w rodzinie, sąsiedztwie i szkole (por. przemoc w szkole); wspieranie demokratycznych relacji w Kościele, społeczeństwie i państwie, a także w stosunkach międzynarodowych; przygotowywanie i wprowadzanie do wolnych od przemocy struktur politycznych (por. prześladowania na tle etnicznym, stosowanie tortur i walczące z tego rodzaju praktykami ruchy, np. Amnesty International), a także zaangażowanie na rzecz niemilitarnych form rozwiązywania konfliktów (m.in. odmowa służby wojskowej, kształcenie i angażowanie wyspecjalizowanych sił pokojowych, organizowanie cywilnej służby pokojowej); spotkania międzykulturowe i dialog międzyreligijny (nauczanie międzyreligijne); obrona ludzkiego życia na wszystkich etapach jego rozwoju; działalność na rzecz kultury pokoju odwołująca się do powszechnych praw człowieka (por. etos światowy); realizacja równouprawnienia (relacja między mężczyzną a kobietą, osobami młodymi i w podeszłym wieku, chorymi i zdrowymi); umożliwienie politycznej partycypacji dzieci i młodzieży (prawa dziecka); ogólnoświatowa (globalna) realizacja sprawiedliwości (por. polityka rozwoju, jeden świat, sprawiedliwe stosunki handlowe); sprawiedliwy podział pracy i zasobów naturalnych (ubóstwo / ubóstwo dzieci), a także odpowiednia polityka socjalna, polityka pracy (pracujące dzieci, kształtowanie rynku pracy i struktury miejsc pracy); problematyka związana z mniejszościami narodowymi i *outsiderami* (problem azylu); humanizacja procesu karnego; mediacja w szkole i zakładach pracy; ruchy społeczne; odpowiedzialność ekologiczna (również nowe określenie relacji człowiek – zwierzę); odpowiedzialne korzystanie z techniki, zwłaszcza odpowiedzialne posługiwanie się nowymi mediami (badanie wpływu mediów); zagadnienia zdrowia i obcowania.

3. Impulsy ze strony Kościoła i społeczeństwa. Od 1967 papież co roku w Światowym Dniu Pokoju (1 stycznia) zwraca się do wszystkich chrześcijan z orędziem, w którym zajmuje stanowisko wobec różnych

obszarów problemowych badań nad pokojem, wychowania do pokoju i pracy na rzecz pokoju i nawołuje do wychowania do pokoju. Wzmacnia tym samym domaganie się przez Sobór Watykański II (por. *Gaudium et spes* 82) „odnowy wychowania” i „nadania opinii publicznej nowej orientacji” wobec ideologicznego fanatyzmu, nienawiści rasowej, nieufności, podejrzliwości, lekceważenia i wrogości. Tymczasem liczne Konferencje Biskupów i synody zajmowały się szerokim spektrum zagadnień związanych z pokojem i określały wobec nich własne stanowisko. Szerokie rozumienie pokoju leży u podstaw ruchu odnowy soborowej na rzecz sprawiedliwości, pokoju i ochrony środowiska. W modlitwie o pokój w Asyżu hierarchowie wspólnot religijnych dali wyraz międzynarodowej, międzykulturowej i międzyreligijnej woli budowania i zachowania pokoju. Ekumeniczna Rada Kościołów postanowiła przedłużyć Program na rzecz Przewycięzania Przemocy, który był realizowany od 1994, i ogłosiła lata 2001–2010 Dekadą na rzecz Przewycięzania Przemocy.

W szerokim kontekście ogłoszonego przez Zgromadzenie Ogólne ONZ Międzynarodowego Roku Kultury Pokoju (2002) oraz ustanowionej przez ONZ na lata 2001–2010 Międzynarodowej Dekady Kultury Pokoju i Niestosowania Przemocy dla Dobra Dzieci na Całym Świecie UNESCO podejmuje wysiłki mające wesprzeć „wychowanie do pokoju, prawa człowieka, demokrację, międzynarodowe porozumienie i tolerancję w kształceniu i nauce”, aby z jednej strony wszyscy wyrzekli się stosowania przemocy, z drugiej – zobowiązali się do przestrzegania zasad sprawiedliwości, solidarności, tolerancji i porozumienia między narodami, grupami społecznymi i jednostkami.

W Niemczech obiegowe wytyczne dla nauczania religii w szkole zakładają postulaty Rady Europejskiej, a także Konferencji Ministra Kultury i Kościołów, żeby wspierać tolerancję, pokojowe postawy i szacunek dla innych ludzi. Wychowanie do pokoju zalicza się do głównych celów pedagogicznych i zadań wychowawczych, realizowanych w ramach wszystkich przedmiotów.

**4. Dydaktyka wychowania do pokoju.** Wychowanie do pokoju opiera się w istocie na zasadniczej postawie religijnej, a miano-

wicie na niepodzielnym zaufaniu do konkretnego, pośredniczącego między poszczególnymi stronami konfliktu i na tej drodze wprowadzającego pokój działania „Trzeciej Mocy” (wierze w Boga w sensie zaufania do Niego). Przekonanie to powinno stać się przedmiotem refleksji społeczno-teologicznej i należy je przyjąć jako podstawę wychowania do pokoju w formacji młodzieży i dorosłych, podczas katechezy i na lekcjach religii.

Tam, gdzie zostanie rozpoznany i uznany związek między pokojowym działaniem i zaufaniem do Boga (pokój jako dar Boga), samo działanie pokojowe można ujmować jedynie jako proces zorientowany na rozwiązywanie konfliktów. Jeżeli w konflikcie stworzy się przestrzeń dla zaskakującego działania boskiej „Trzeciej Mocy” (np. w ramach medytacji), współistnienie nabiera charakteru procesu i nie ma już w nim miejsca na przemoc.

Hermeneutyczne spojrzenie właściwe wychowaniu do pokoju jest skierowane przede wszystkim na wolne od przemocy, rokujące powodzenie działanie mające na celu rozwiązywanie konfliktów (diakonia, ruchy społeczne itd.). Jeżeli jednak skupi się ono najpierw na zjawiskach niepowodzenia (wojna, tortury itp.), będzie stanowiło przeszkodę w konstruktywnym wychowaniu do rozwiązywania konfliktów z powodu nieuchronnie kształtującego się w takich warunkach zasadniczego przekonania (antropologicznie jednak nie dającego się obronić), że człowiek właściwie nie jest zdolny do życia w pokoju.

Wychowanie do pokoju w ramach korelacyjnej dydaktyki symbolicznej zestawia współczesne doświadczenia pokoju z tego rodzaju doświadczeniami przekazanymi w Biblii. Wartość dodatkowa takiego wychowania do pokoju polega nie tylko na tym, że aktualne i zobowiązujące dawniej i teraz żądanie pokojowego postępowania wzajemnie się objaśniają, lecz również na tym, że bardziej wyraźnie ukazuje ono głębszą – religijną – strukturę pokojowego działania (to, że zawdzięczamy je Bogu).

Jeśli chodzi o konkretne wychowanie do pokoju na lekcjach religii, to wymaga ono szerokiej konsekwencji: wertykalnej w tym sensie, że jest realizowane podczas wszystkich lat nauki, horyzontalnej dzięki temu, że jest realizo-

wane w szkołach w ramach wszystkich przedmiotów i tym samym interdyscyplinarnie.

Wychowanie do pokoju jest czymś więcej niż jedynie nauką o pokoju (tzn. przekazywaniem wiedzy o zadaniach i warunkach pokojowego działania). Zmierza ono do urzeczywistnienia wolnego od przemocy współistnienia, wprowadzając w zasady, strategie i metody działania wolnego od przemocy (w duchu tradycji sięgającej od Jezusa, przez Gandhiego aż do Martina Luthera Kinga czy doświadczeń „Solidarności”).

Stawanie się biegłym czy ekspertem w tej dziedzinie w sensie przygotowania i gotowości do ponoszenia odpowiedzialności za teoretyczne kształcenie w zakresie wychowania do pokoju (choćby na podstawie dostępnej i obfitej literatury), jest nie tylko głównym zadaniem pedagogów, lecz również np. wszystkich odpowiedzialnych w Kościele i państwie. Zasadnicza postawa etyczna (właściwa Jezusowi postawa rezygnacji z przemocy) i praktyczna wiedza (nauka o działaniu wolnym od przemocy) wzajemnie się warunkują i umacniają. Na koniec wskazówka pod adresem nauczycieli: Jeżeli w ogóle ma sens przygotowywanie konkretnych materiałów dydaktycznych, to bez wątpienia w zakresie wychowania do pokoju.

Zob. też: Przymus; Wychowanie; Wychowanie do dialogu i tolerancji.

**Lit.:** Betting S., *Die Kultur des Friedens im Religionsunterricht*, Essen 2005; Eykman W., *Friedensverkündigung und Friedenserziehung*, Würzburg 1991; Häring B., *Die Heilkraft der Gewaltfreiheit*, Düsseldorf 1986; Nauwerth Th. (red.), *Handbuch christlicher Friedenstheologie*, Berlin 2004 (Digitale Bibliothek); Sharp G., *The Politics of Nonviolent Action*, Boston 1973; Spiegel E., *Gewaltverzicht. Grundlagen einer biblischen Friedenstheologie*, wyd. 2, Kassel 1987; tenże, *Friedenserziehung heute. Terminologische Differenzierungen - didaktische Problematisierung - soziotheologische Orientierung - praktische Konsequenzen*, w: *Frieden als Gabe und Augabe. Beiträge zur theologischen Friedensforschung*, red. N. Ammermann, B. Ego, H. Merkel, Göttingen - Osnabrück 2005; tenże, *Religiosität/Religion und Bildung - eine soziotheologische Orientierung aus bildungstheoretischem Interesse*, w: *Zukunft Bildung: Wirtschaft - Ästhetik - Religion*, red. G. Wilhelms, Münster 2005, s. 33-55 (Stapelfelder Perspektiven, t. 3); tenże, *Bez przemocy przeciw przemocy. Impulsy pedagogii pokoju*, „Keryks” 2(2003), z. 2, s. 163-177;

Wintersteiner W., *Pädagogik des Anderen. Bausteine für eine Friedenspädagogik der Postmoderne*, Münster 1999.

Egon Spiegel

**WYCHOWANIE DO ŻYCIA WSPÓLNOTOWEGO.** Wszystkie sposoby i procesy pomagające istocie ludzkiej, zwłaszcza przez interakcję, urzeczywistnić swoje człowieczeństwo w społeczności ludzkiej. Wychowanie do życia wspólnotowego, jako pewna istotna postać wychowania religijnego, uzdalnia człowieka do życia i uczestniczenia w posłaniu wspólnoty rozumianej jako środowisko społeczne, które tworzą poszczególne konkretne osoby wpływające na rozwój psychiki i kształtowanie osobowości człowieka. To personalistyczne ujęcie zwraca uwagę na komplementarność całego procesu składającego się na wychowanie, ze szczególnym uwzględnieniem wszechstronnego i harmonijnego rozwoju człowieka dokonującego się na drodze dialogu. Tak rozumiane wychowanie obejmuje pięć wymiarów: filozoficzny, moralny i intelektualny, społeczny i religijny. Wychowanie do życia wspólnotowego to nabywanie większej dojrzałości wyrażającej się we wzrastającej odpowiedzialności, z jaką młodzi ludzie w poszukiwaniu prawdziwej wolności podejmują uporządkowaną i niezbędną działalność własną. Wychowanie do życia wspólnotowego jest adekwatnym wychowaniem społecznym, na mocy którego młodzi ludzie mogliby w sposób aktywny włączyć się w różne sfery wspólnego życia, pozostając w gotowości do dialogu z innymi, aby w ten sposób przyczynić się skutecznie do pomnażania dobra wspólnego, z uwzględnieniem formacji moralnej i religijnej. Niezbędna jest zatem obecność norm i powinności, które winny być dopełnione określonym systemem wartości. Należą do nich: wartość dobra i prawdy oraz wartość i godność osoby. W świetle tych aksjomatów należy przyjąć, iż wychowanie do życia we wspólnocie ma wprowadzić człowieka w świat podstawowych wartości, którymi są: wolność, odpowiedzialność i miłość. Prawdziwy rozwój człowieka dokonuje się dzięki relacjom osobowym z innymi ludźmi. Relacje te mają podstawę w antropologicznej strukturze osoby – każdy człowiek z natury jest istotą społeczną i w jego charakterze tkwi podstawa różnorodnych odniesień między-